

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

РЯБЧЕНКО ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 347.91/.95.023(043.5)

**СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА
У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВА**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий
консультант:**

доктор юридичних наук, професор
Венедіктова Ірина Валентинівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Кузнєцова Наталія Семенівна,
НАПрН України, Віце-президент
НАПрН України – керівник Київського
регіонального центру,
дійсний член (академік) НАПрН України;

доктор юридичних наук, професор
Гусаров Костянтин Володимирович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри цивільного процесу;

доктор юридичних наук, професор
Притика Юрій Дмитрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри правосуддя.

Захист відбудеться «23» травня 2019 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 431.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «09» квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Устименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна аксіологічна парадигма праворозуміння передбачає актуалізацію впровадження нормативно-ціннісних орієнтирів у національну правову систему – положення щодо верховенства права, утвердження та забезпечення прав і свобод людини, що зумовлює необхідність оновлення змісту ключових категорій цивільного процесуального права.

Специфікою цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства завжди був значний вплив позитивістських концепцій на доктрину та практику законотворення й правозастосування. Проте такий підхід методологічно обмежує праворозуміння учасника судового цивільного процесу як носія процесуальних прав і обов'язків, недостатньою мірою зважає на панівну у сучасній юридичній науці ідею повсюдності верховенства права, верховенства прав людини, зокрема і як учасника цивільного процесу.

Практика Європейського суду з прав людини якнайкраще доводить потребу в посиленні гарантій прав людини в судовому процесі, у тому числі і права на розгляд справи впродовж розумного строку (рішення у справі «Дяченко та інші проти України», справа «Віктор Назаренко проти України», справа «Коваленко та інші проти України», справа «Зеленцов та інші проти України» тощо).

Таким чином, дослідження змістових характеристик суб'єкта цивільного процесуального права як правової категорії, що охоплює правові властивості конкретного носія при визнанні пріоритету соціогуманітарних ціннісних орієнтирів, сприяє формуванню єдиного підходу до розкриття її змісту.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи вчених, присвячені цивільному процесуальному статусу учасників цивільних процесуальних правовідносин на всіх етапах історичного розвитку цивільного процесуального права. Так, серед перших дослідників потрібно згадати Є. В. Васьковського, О. Г. Гойхбарга, А. Х. Гольмстена, Є. О. Нефедьєва та інших. Значний внесок у дослідження категорій «цивільне процесуальне правовідношення» загалом та «учасник цивільного процесуального правовідношення» зокрема, а також суміжних із ними категорій зробили учені радянської доби, такі як С. Н. Абрамов, В. М. Аргунов, О. Т. Боннер, Д. П. Ватман, О. П. Вершинін, М. А. Вікут, Р. Є. Гукасян, М. А. Гурвіч, А. О. Добровольський, В. О. Єлізаров, П. Ф. Єлісейкін, І. М. Зайцев, О. П. Клейнман, О. Ф. Козлов, Л. Ф. Лісницька, В. К. Пучинський, М. К. Треушніков, К. С. Юдельсон. Серед сучасних наукових напрацювань щодо учасників цивільного процесу варто виділити роботи С. С. Бичкової, Ю. В. Білоусова, О. В. Бобровника, О. В. Гетманцева, Д. Г. Глушкової, К. В. Гусарова, І. О. Журби, В. В. Заборовського, Д. В. Іванчулінця, Т. О. Дунаса, О. В. Колісник, В. В. Комарова, Г. З. Лазько, Я. Я. Мельника, І. М. Лукіної, І. А. Павлуника, Г. О. Світличної, Д. М. Сібільова, І. Ю. Татулич, О. А. Тимошенко, О. І. Угриновської, С. А. Чванкіна, Н. О. Чучкової, Н. Г. Яценко, М. Й. Штефана та інших.

Системний характер проблеми суб'єкта цивільного процесуального права визначив звернення до досліджень, присвячених суміжним інститутам цивільного процесуального права, виконаним, зокрема, Н. Л. Бондаренко-Зелінською, Д. Д. Луспеником, В. А. Кройтором, П. І. Радченком, Я. М. Романюком, Н. Ю. Сакарою, В. І. Тertiшніковим, Г. П. Тимченком, О. С. Ткачуком, І. В. Удальцовою, С. Я. Фурсою, Т. А. Цувіною, М. М. Ясинком. Багатоаспектність предмета наукового аналізу зумовила звернення до напрацювань таких відомих цивілістів, як: С. М. Бєрвєно, І. В. Венедіктова, Ж. В. Завальна, О. О. Кот, Є. О. Мічурін, З. В. Ромовська, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький, а також наукових досліджень з інших галузевих юридичних наук.

Проведений критичний аналіз робіт учених ближнього зарубіжжя (Т. Є. Абова, Г. О. Аболонін, О. Б. Абросімова, Д. Х. Валєєв, Г. Т. Єрмошин, Г. Л. Осокіна, І. Л. Петрухін, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, Т. В. Сахнова, М. С. Шакарян, В. В. Ярков), а також провідних європейських теоретиків цивільного процесу (Дж. А. Джолович, М. Каппелетті, М. Сторм, М. Таруффо, А. А. Цукерман, Дж. Хазард).

Крім того, опрацьовано роботи таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії права та філософії права, як С. С. Алексєєв, С. І. Архіпов, М. В. Вітрук, С. П. Головатий, М. М. Марченко, П. М. Рабінович, С. О. Комаров, О. В. Петришин, М. В. Цвік та інших.

На підставі досліджених наукових матеріалів зроблено важливий висновок про те, що з-поміж переважної більшості науковців не існує єдиної думки щодо учасників цивільних процесуальних правовідносин, що призводить до прогалин у визначенні процесуального статусу учасників окремих проваджень і процедур, зокрема, представника як самостійної процесуальної фігури та рівня його самостійності тощо.

В дисертації використані правові позиції Конституційного Суду України, акти органів конституційної юрисдикції окремих держав ближнього зарубіжжя.

Завдяки осмисленню й узагальненню матеріалів судової практики стосовно допуску до участі у справі учасників судового процесу, порушень їх процесуальних прав (з березня 2004 р. до травня 2018 р.), рішень Європейського суду з прав людини щодо застосування принципів верховенства права, верховенства прав людини у зв'язку з реалізацією процесуальних прав учасників судового процесу (з початку 1999 р. до травня 2018 р.), а також аналізу періодичних видань з питань допуску, залучення, участі осіб у провадженні у справі, виявлено комплекс проблем правового регулювання процесуальної форми, що потребують ретельного вивчення й вирішення.

Отже, надання особливого значення соціогуманітарним ціннісним орієнтирам стосовно категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» і оновлення, таким чином, аксіологічних засад оцінки, прогнозування розвитку її змісту, врахування новітніх європейських тенденцій у цій сфері є основними

напрямами подальшого наукового дослідження і водночас необхідною умовою ефективної процесуальної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертаційного дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку права в аспекті інтеграційних процесів в Україні і Європейському Союзі. Роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016–2019 роки «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (державний реєстраційний номер 0116U000914).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні сутнісних характеристик суб'єкта цивільного процесуального права, які складають основу його юридичної конструкції, з урахуванням сучасного стану й тенденцій розвитку цивільного процесуального права, новітньої парадигми праворозуміння, обґрунтуванні перспектив розвитку інституту суб'єкта цивільного процесуального права, формуванні орієнтирів застосування судами відповідних положень цивільного процесуального законодавства.

Окреслена мета зумовила постановку таких задач:

- обґрунтувати підхід щодо дослідження генези теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права у парадигмі права;
- з'ясувати суть категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» на основі сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині і розкрити її зміст;
- надати загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, визначити структуру статусу, виходячи з тенденції актуалізації проблеми імплементації засад природно-правового регулювання у галузь цивільного процесуального права;
- охарактеризувати зміст правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях у першій інстанції та щодо перегляду судових рішень, спираючись на висхідний характер впливу принципу верховенства права на визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права;
- виокремити особливості правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві;
- з'ясувати й окреслити сутність та значення заінтересованої особи як суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасних людиноцентристських тенденцій у доктрині права;
- охарактеризувати представника як суб'єкта цивільного процесуального права, виділити відмітні риси його процесуального статусу;
- визначити та розкрити зміст основних положень щодо участі заінтересованої особи у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкта цивільного процесуального права;
- сформулювати положення щодо змістових характеристик інших

учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права;

– обґрунтувати пріоритетні напрями подальшого розвитку галузі цивільного процесуального права, виокремивши найбільш симптоматичні проблеми, що потребують вирішення; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства з урахуванням тенденцій щодо гармонізації з правом ЄС.

Об'єктом дослідження є суб'єкт цивільного процесуального права у цивільному процесуальному правовідношенні, правові властивості та якості особи, права людини, юридичні конструкції правосуб'єктності, правового статусу, що відображені у теоретичних положеннях вітчизняної та зарубіжної науки цивільного процесуального права.

Предметом дослідження є суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права.

Методи дослідження. Дослідження здійснено з використанням як загальнонаукових, так і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Обсяг та предмет їх використання залежали від мети кожного етапу дослідження.

За допомогою історичного методу розкрито генезу теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права, визначено етапи становлення юридичної наукової думки щодо суб'єкта цивільного процесуального права (підрозділ 1.1). Діалектичний метод дозволив простежити рух суб'єкта цивільного процесуального права на різних стадіях цивільного процесу, що сприяло виробленню його цілісного розуміння, визначенню динамічного аспекту цього суб'єкта (розділи 2, 3, 4). Завдяки логіко-семантичному методу в поєднанні з методом аналізу й синтезу та формально-юридичним вивчено вихідні поняття даного дослідження: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідношення», «людина» тощо; охарактеризовано їх зміст як окремих понять; вироблено дефініцію ключової категорії «суб'єкт цивільного процесуального права»; з'ясовано його визначальні властивості (індивідуалізованість, правова свідомість, правосуб'єктність тощо), розкрито особливості процесуальних форм різних проваджень і процедур цивільного судочинства (розділ 1, підрозділи 2.3, 3.4, 4.2); окреслено юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права; надано характеристику поняття та структури його цивільного процесуального статусу (підрозділи 1.2, 1.3). Використання феноменологічного методу дозволило простежити реалізацію конструкції суб'єкта цивільного процесуального права у правовій реальності цивільного процесуального права (розділи 2, 3, 4). Застосування герменевтичного підходу дало змогу розкрити значення суб'єкта цивільного процесуального права та його вплив на вдосконалення галузі цивільного процесуального права (розділ 1, підрозділи 2.1, 3.1, 4.1). За допомогою порівняльно-правового методу розглянуто положення доктрини, законодавства, практики його застосування в Україні та зарубіжних державах, зокрема Франції, Німеччини, Російської Федерації, Казахстану, США, з урахуванням

правових позицій щодо окремих категорій дослідження Європейським судом з прав людини (розділ 1).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у національній доктрині цивільного процесуального права здійснено комплексне дослідження інституту суб'єкта цивільного процесуального права, виходячи з сучасної людиноорієнтовної парадигми праворозуміння. За його наслідками:

уперше:

- обґрунтовано доцільність впровадження підходу щодо розгляду суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючої для галузі цивільного процесуального права категорії правової реальності, що передбачає виділення умов та гарантій реалізації права на справедливий суд;

- розкрито сутність суб'єкта цивільного процесуального права як категорії, в якій відображено правові властивості людини, що в підсумку підкреслює висхідний характер соціально-правової цінності суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах. Такий підхід впливає із сучасної парадигми праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права, що ґрунтується на концепції людиноцентризму і обумовлює необхідність проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права;

- з урахуванням сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині надано авторське визначення поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» з позицій його динамічної природи, що є втіленням сукупності правових властивостей їх конкретного носія, які можуть бути реалізовані у правовому обігу;

- розроблено авторську юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права, що базується на визначенні загальної та спеціальної частин у структурі даного суб'єкта. Загальна частина вказаної конструкції включає положення щодо прав та свобод людини. Спеціальну частину складають елементи, що відображають специфіку конкретних суб'єктів цивільного процесуального права: суду, учасників справи, представників, інших учасників судового процесу;

- визначено характер взаємного впливу розвитку доктрини, галузі цивільного процесуального права та розвитку положень щодо суб'єктів цієї галузі права, який зумовлюється тісним взаємозв'язком галузі права та її інституту, в межах якої він існує, а також системоутворюючим значенням правових якостей людини для формування національної правової системи взагалі та розглядуваної галузі зокрема;

- доведено, що практику Європейського суду з прав людини потрібно вважати одним з джерел проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права. У ній простежується надання регулятивного значення ідеалам правового регулювання, одним з яких виступають вимоги правової передбачуваності. Сприйняття законодавцем практики Європейського суду з прав людини свідчить про визнання ним

необхідності розширення природно-правових підходів у правозастосуванні та правотворенні;

- аргументовано теоретичні засади вдосконалення положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права, що зумовлюються: природно-правовими тенденціями розвитку національної правової системи та гарантіями прав учасника судового процесу як ключової складової його статусу;

удосконалено:

- положення щодо співвідношення природно-правового та позитивістського підходів у правовому регулюванні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права зокрема та галузі цивільного процесуального права в цілому;

- поняття «цивільний процесуальний статус учасника цивільного процесу» шляхом його розмежування із поняттям «цивільний процесуальний статус суб'єкта цивільного процесуального права», надання його характеристики та визначення структури;

- підхід щодо розкриття суті співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві. Принцип законності визначений як складова принципу верховенства права із самостійним об'єктом;

- поняття «учасник цивільного процесуального правовідношення» через визначення його похідного характеру від людини як правової індивідуальності у цивільному процесуальному праві. Правовою індивідуальністю визначена система правових властивостей людини, абстрагованих від конкретного її носія, і які можуть бути реалізовані у цивільних процесуальних правовідносинах;

- положення щодо способів альтернативного вирішення спорів у цивільному судочинстві шляхом уточнення існуючих теоретичних положень про використання такого способу, як медіація;

- науковий підхід щодо визначення об'єкта цивільного процесуального правовідношення, до якого можна віднести судові рішення. Це дозволило доповнити характеристику функцій у судовому процесі суб'єктів цивільного процесуального права;

- список критеріїв розмежування осіб, які діють в інтересах інших осіб відповідно до закону, та окремих інших учасників судового процесу. Новими критеріями визначено мету і результат діяльності відповідних осіб;

- категорію «процесуальна форма» шляхом визначення поняття «процесуальні гарантії належного здійснення судочинства» та включення цього поняття до її змісту;

дістали подальшого розвитку:

- підхід щодо визначення елементів цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, до складу яких доцільно віднести, зокрема, принципи цивільного процесуального права, оскільки в них знаходить свій вияв природно-правовий аспект змісту правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права;

- визначення суду як учасника цивільного процесуального правовідношення через визначення суду у колегіальному складі як особливого суб'єкта цивільного процесуального права;

- обґрунтування наукового підходу щодо поширення загальних положень процесуальної форми позовного провадження на процесуальну форму розгляду категорій справ, за результатами вирішення яких суд виконує забезпечувальну та контрольну функції, з урахуванням специфіки завдань суду в цих провадженнях;

- положення щодо позитивної юридичної відповідальності шляхом уточнення кола випадків її застосування у цивільному судочинстві, а також обґрунтування її значення як гарантії реалізації суб'єктивних процесуальних прав суб'єктів цивільного процесуального права;

- науковий підхід щодо визначення категорії «законний процесуальний інтерес» та встановлено його місце у теоретичній конструкції суб'єкта цивільного процесуального права. Розглядувана категорія є основою для визначення та реалізації прав суб'єкта цивільного процесуального права як елементу його правового статусу;

- категорія «інститут цивільного процесуального права» завдяки доповненню її новим інститутом – суб'єкт цивільного процесуального права;

- положення щодо значення принципу верховенства права у цивільному судочинстві шляхом визнання його ролі у визначенні та закріпленні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Доведено, що з'ясування природи, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві необхідно проводити на основі субстантивного підходу до його розуміння із визначенням пріоритетності прав людини його субстантивним елементом;

- визначення процесуальних гарантій прав учасників судового процесу, при цьому обґрунтовано доцільність уточнення положень процесуального законодавства щодо правових наслідків неналежного виконання іншими учасниками судового процесу своїх функцій у цивільному судочинстві та порядку їх застосування;

- положення щодо цивільного процесуального статусу учасників судового процесу шляхом обґрунтування основи їх процесуальної правосуб'єктності відповідно до виконуваних ними функцій у процесі.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що викладені й аргументовані у дисертації теоретичні положення достовірні і логічно завершені. Висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень загальнотеоретичних питань галузі цивільного процесуального права щодо його суб'єкта, а також гарантій його належної участі у судовому процесі;

- у законотворчій сфері – при розробці нових та вдосконаленні чинних нормативних актів, що регламентують цивільні процесуальні правовідносини

щодо участі особи у судовому процесі (довідка про можливість впровадження результатів дисертації в роботу Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності);

– у практичній діяльності – при виданні роз’яснень положень чинного процесуального законодавства, безпосередньому використанні судами при розгляді судових справ;

– у навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників з дисципліни «Цивільний процес», відповідних спецкурсів, інших навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і були оприлюднені на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, серед яких: «Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine» (Sandomierz, 27–28 January, 2017); «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки» (м. Ірпінь, 24 листопада 2017 р.); «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2018 р.); «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 18 травня 2018 р.); «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 25 травня 2018 р.); «Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування» (м. Київ, 13–14 липня 2018 р.); International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and Poland» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладені: в одній одноосібній монографії «Суб’єкти цивільного процесуального права» та статті в одній колективній монографії «European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland»; двадцяти чотирьох наукових статтях, з яких двадцять статей опубліковано у фахових виданнях України, чотири статті – у зарубіжних періодичних виданнях; дев’ятьох тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (506 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 450 сторінок, з яких основний зміст – 373 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими планами та програмами; визначено мету та задачі, об'єкт та предмет дослідження; надано характеристику методологічних основ дисертаційної роботи; розкрито ступінь наукової новизни одержаних результатів, характер та результати їх апробації; окреслено структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Гене́за концептуальних засад цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права та їх розвиток в умовах сучасної парадигми права» містить три підрозділи і присвячений загальній характеристиці категорії «суб'єкт цивільного процесуального права», його цивільного процесуального статусу у сучасній правовій доктрині.

У підрозділі 1.1 *«Гене́за теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права та сучасна парадигма права»* опрацьовано підхід щодо дослідження генези теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права.

Проведено систематизацію наукових досліджень, присвячених учасникам цивільного процесу зокрема та суб'єктам цивільного процесуального права загалом за такими критеріями: а) історичний період їх підготовки та презентації; б) предмет наукових досліджень (загальні питання процесуального статусу, питання окремих учасників цивільного процесу, інших інститутів цивільного процесу, розгляд яких безпосередньо пов'язаний з його учасниками); в) значення відповідних досліджень для окреслення напрямів подальших робіт (базові, прикладні). Вказано, що головною тенденцією сучасного розвитку правової системи України в цілому та галузі цивільного процесуального права зокрема можна вважати утвердження гарантій прав людини у цивільному судочинстві загалом та посилення впливу принципу верховенства права у цій сфері, а також у його співвідношенні з принципом законності. Тому узагальнення наукових напрацювань, що стосуються положень розглядуваного принципу у цивільному судочинстві не тільки відображає його роль як основи здійснення правосуддя, а й створює підґрунтя для подальшого аналізу проблеми суб'єкта цивільного процесуального права.

Обґрунтовано, що комплексне впровадження у чинне законодавство принципів верховенства права та законності створює передумови для встановлення та ефективної реалізації гарантій прав людини у цивільному судочинстві. Співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві характеризується: а) розумінням принципу законності як складової принципу верховенства права у частині вимоги щодо правового змісту законів; б) наявністю самостійного об'єкта вимог принципу законності порівняно із принципом верховенства права, що зумовлено різним їх змістом. Доведено, що з'ясування сутності, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві необхідно проводити на основі субстантивного підходу із визначенням пріоритетності прав людини як його субстантивного елементу.

Урахування статичних положень щодо права на справедливий суд

(доступ до суду, незалежний та неупереджений суд, встановлений законом) визначає проблематику розвитку гарантій участі особи у розгляді її справи та гарантій судової діяльності, що дозволяє визначити особу не тільки як учасника процесуального правовідношення, й у більш широкому значенні – як джерело (суб'єкт) удосконалення галузі цивільного процесуального права.

Зроблено акцент на тому, що сучасна парадигма праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права ґрунтується на концепції людиноцентризму, що впливає з необхідності проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права. Указане зумовлює сприйняття суб'єкта цивільного процесуального права як багатоаспектного явища, що в підсумку підкреслює соціально-правову цінність суб'єкта як відправної точки цивільних процесуальних правовідносин.

Підрозділ 1.2 «Характеристика суб'єкта цивільного процесуального права: аксіологічний вимір» присвячено з'ясуванню сутності категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» і його характеристиці як багатоаспектного явища з урахуванням положень щодо суб'єкта права на основі сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині.

Вказано на взаємозв'язок між соціальним змістом і юридичною формою морфологічної побудови юридичної конструкції категорії «суб'єкт цивільного процесуального права», що виражається в її гуманістично орієнтованих елементах, витоками яких є концепція людиноцентризму і які проявляють свою дію в характерних особливостях динаміки процесуальних явищ.

Розкрито такі властивості (аспекти) суб'єкта цивільного процесуального права: ідентифікаційна властивість (можливість виокремлення суб'єкта з-поміж інших суб'єктів); правова воля (здатність приймати правові рішення та реалізовувати їх); сукупність правових відносин та правових зв'язків з іншими особами з приводу здійснення правосуддя; правова свідомість; активний характер «творення» і застосування права (як правило, активна поведінка особи у процесі, а також визначення її як суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права); соціально-правова цінність (значення людини як відправної точки щодо виникнення правових цінностей); правосуб'єктність. Наголошено на відкритому характері переліку властивостей (аспектів), що означає наявність виділених та інших властивостей (аспектів) суб'єкта цивільного процесуального права. Зазначене дозволяє стверджувати про багатоаспектність характеру суб'єкта цивільного процесуального права.

Урахування природно-правових засад категорій «суб'єкт права» і «суб'єкт цивільного процесуального права», їх порівняння на якісно новому методологічному рівні з огляду на специфіку галузі цивільного процесуального права, дозволило зробити висновок про їх взаємопов'язаність, взаємозалежність та співвідношення у широкому сенсі як загальне та особливе.

Використання доктринальних положень теорії права щодо рівнів впливу права дозволило охарактеризувати змістовий обсяг категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» та його співвідношення із категорією

«учасник цивільного процесу». Доведено, що категорія «суб'єкт цивільного процесуального права» ширша за змістом порівняно з категорією «учасник цивільного процесу».

Людина як висхідне поняття у визначенні категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» визначає ключову роль прав людини у розкритті її змісту, адже саме людина є суб'єктом указаних прав. Проте це – тільки «загальна частина», що характеризує її як суб'єкта цивільного процесуального права. «Спеціальною частиною» можна вважати ті її властивості, які зумовлюються конкретним цивільним процесуальним статусом (суд, сторона, свідок тощо або будь-який інший суб'єкт, який впливає на розвиток галузі цивільного процесуального права). Отже, поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» розуміється у широкому значенні його соціально-правової природи.

На підставі наведеного та спираючись на критерій характеру впливу на формування галузі цивільного процесуального права, суб'єкт цивільного процесуального права охарактеризовано в активному та пасивному аспектах. Наявність активного аспекту обумовлює правову можливість вчинення певних дій, прийняття рішень, не обов'язково – в межах розгляду справи (видання актів, що визначають процесуальну форму розгляду цивільних справ або впливають на вирішення конкретних процесуальних питань; звернення у встановленому законом порядку до органів державної влади із питаннями, які безпосередньо торкаються функціонування судового процесу; неформальне спілкування із представниками юридичної громадськості тощо). Пасивний аспект відображає присутність суб'єкта цивільного процесуального права у правовій реальності та зумовлює необхідність врахування його інтересів при здійсненні правового регулювання, що дозволяє виявити вплив суб'єкта цивільного процесуального права на формування вказаної галузі. Таким суб'єктом може бути будь-яка особа, інтереси якої підлягають захисту в судовому порядку, в тому числі і недієздатна особа або особа з обмеженою дієздатністю.

Опрацювання практики Європейського суду з прав людини (зокрема, «Менчинська проти Російської Федерації», «Корольов проти Російської Федерації (№ 2)», Judgment of ECHR of 9 October 1979 in the case of Airey v. Ireland (no 6289/73), Judgment of ECHR of 13 February 2003 in the case of Bertuzzi v. France (no 36378/97), Judgment of ECHR of 15 January 2009 in the case of Menchinskaya v. Russia (no 42454/02) та інші) дозволило вказати про її вплив на імплементацію засад природно-правового регулювання у галузь цивільного процесуального права та утвердження людини як орієнтира у визначенні способів вдосконалення заходів щодо посилення гарантій участі особи у цивільному судочинстві. Прийняття позицій Європейського суду з прав людини потрібно вважати одним з вагомих засобів проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права,

формування національної доктрини в частині визначення розглядуваного суб'єкта.

У підрозділі 1.3 «Загальна характеристика цивільного процесуального статусу суб'єктів цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права» надано загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасної парадигми праворозуміння, визначено його структуру.

Природно-правові підходи стали основою вирішення питань щодо правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права та гарантій участі зазначеного суб'єкта у судовому процесі. У структурі цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права виділено такі елементи: цивільні процесуальні норми; цивільна процесуальна правосуб'єктність; процесуальні права та обов'язки (повноваження); принципи цивільного процесуального права.

Зазначено, що положення про форми захисту прав, свобод, законних інтересів як об'єкта регулювання цивільного процесуального права зумовлюють яскраво виражений цільовий характер правосуб'єктності всіх суб'єктів цивільного процесуального права.

Обґрунтовано доцільність впровадження підходу щодо розгляду суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючої для галузі цивільного процесуального права категорії правової реальності, що передбачає виділення умов та гарантій реалізації права на справедливий суд. Спираючись на такий підхід, виділено допроцесуальний аспект суб'єкта цивільного процесуального права. При цьому цивільна процесуальна правосуб'єктність характеризує можливість суб'єкта набувати цивільних процесуальних прав та обов'язків у цивільних процесуальних правовідносинах, здійснювати дії, спрямовані на виникнення вказаних прав та обов'язків.

Обґрунтовано, що положення щодо правового статусу у цивільному процесі безпосередньо впливають на визначення гарантій його реалізації.

Вказано на безпосереднє відображення нормою права місця суб'єкта права у правовій системі у частині, що охоплюється та визначається нею.

Підкреслено, що у принципах цивільного процесуального права знаходить свій вияв природно-правова складова змісту правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Наголошено на неможливості уявити елементи процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права без принципів, ураховуючи їх взаємний формувальний вплив, у зв'язку з чим принципи цивільного процесуального права визначено елементом цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Обґрунтовано, що юридичну відповідальність не варто відносити до елементів процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Її потрібно вважати гарантією реалізації вказаного статусу. Доведено, що в рамках цивільних процесуальних правовідносин юридична відповідальність обмежується її позитивним аспектом як обов'язком особи добросовісно

здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Наведено аргументи щодо доцільності розгляду такої відповідальності як цивільної процесуальної.

Наголошено, що є підстави для виокремлення серед концептуальних засад цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права цивільного процесуального законного інтересу, задоволення якого відбувається у межах реалізації відповідних суб'єктивних прав. Такий підхід позбавляє категорію «законний інтерес» самостійного значення як елементу процесуального статусу. Законний цивільний процесуальний інтерес частково охоплюється категорією «суб'єктивне цивільне процесуальне право» і не може бути реалізований поза межами цивільних процесуальних правовідносин. Тому категорією «законний процесуальний інтерес» визначається напрям та встановлюються межі реалізації процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Розділ 2 «Суд як суб'єкт цивільного процесуального права», який складається з трьох підрозділів, присвячено характеристиці суду як суб'єкта цивільного процесуального права.

У підрозділі 2.1 «Зміст правового статусу суду у сучасній парадигмі праворозуміння» розкрито зміст правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях у судах першої інстанції, виходячи із сучасних ціннісних орієнтирів у праворозумінні.

На відміну від інших учасників судового процесу, суд є носієм судової влади, суб'єктом, до якого висуваються вимоги щодо високого професійного рівня. Обґрунтовано зумовленість висхідного характеру правового статусу судді щодо цивільного процесуального права особливим становищем суду в системі суб'єктів цивільного процесуального права, характером взаємозв'язку та взаємовпливу суду щодо власне галузі цивільного процесуального права, а також окремих його суб'єктів.

Наголошено, що суд є суб'єктом публічної влади, а тому його функціональному призначенню відповідає закріплена законом компетенція, на відміну від суб'єктів приватного права, основою для визначення суб'єктивних прав яких можна вважати законний інтерес.

Характеризуючи суд як багатоаспектне явище з позицій суб'єкта цивільного процесуального права, підкреслено, що його ідентифікаційна властивість впливає з можливості застосування загального підходу, відповідно до якого висхідним началом є людиноцентризм. Тобто визнання ідентифікаційної властивості суду базовою характеристикою дозволяє визначити суд суб'єктом цивільного процесуального права із урахуванням його особливостей. У цьому проявляється вплив принципу верховенства права на характеристику суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Крім того, такий вплив простежується на рівні реалізації судом своїх повноважень, передусім функціональних. Так, суд додержується даного принципу при розгляді цивільних справ (частина 1 статті 10 ЦПК України) і, зокрема, вимоги

справедливого балансу між суспільним інтересом та конкретним суб'єктивним інтересом, який захищається судом при винесенні судового рішення (принцип пропорційності).

Висновку щодо значення такого аспекту суду як суб'єкта цивільного процесуального права, як правосвідомість, можна дійти, виходячи з дослідження окремих справ у практиці Європейського суду з прав людини, у яких було визнано порушення принципу змагальності цивільного судочинства національними судами та пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Рішення у справі "ТОВ "ФРІДА" проти України"», «Справа "Бочан проти України (N 2)"» та інші).

Процесуальні гарантії належного здійснення судочинства охарактеризовано як такий, що має галузевий характер, прояв загальних гарантій правової законності. Вони є наслідком функціонування суду як суб'єкта цивільного процесуального права, що визначає необхідність у належному забезпеченні його діяльності і свідчить про можливість розгляду суду як суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права. Такими гарантіями можна вважати засоби процесуального примусу, повноваження головуєчого в судовому засіданні щодо підтримання порядку в судовому засіданні, таємницю нарадчої кімнати, окремі інститути цивільного процесуального права (процесуальні строки, судові витрати тощо) та ін.

Актуальним постає питання формування складу суду за участі присяжних. Проблематика зумовлюється не тільки відмінностями у визначенні кількісного складу суду у різних галузях судочинства (один професійний суддя і двоє присяжних у цивільному судочинстві, двоє професійних суддів і троє присяжних – у кримінальному), а й необхідністю у забезпеченні відповідності процесуальної компетенції присяжних їх процесуальним функціям. Серед варіантів вирішення проблеми запропоновано виключити з компетенції присяжних повноваження, що стосуються ухвалення судового рішення зі збереженням усіх інших гарантій, пов'язаних з участю у судовому процесі.

У межах підрозділу 2.2 *«Цивільний процесуальний статус суду у провадженнях щодо перегляду судових рішень: загальна характеристика»* охарактеризовано цивільний процесуальний статус суду у провадженнях щодо перегляду судових рішень.

Наявність відмінностей завдань суду апеляційної та касаційної інстанції від завдань суду першої інстанції зумовлює його функціональні характеристики як суб'єкта цивільного процесуального права.

Такі характеристики розкриваються у положеннях про колегіальність складу суду у вищестоящому суді із значно вищими вимогами щодо кожного члена колегії суддів, а також у процесуальному порядку прийняття судом рішень у колегіальному складі. Правові властивості конкретних суддів, які входять до складу суду, поєднуються в окрему юридичну конструкцію, правову абстракцію, яка набуває цілісного характеру у функціональному призначенні реалізації функцій суду.

Обґрунтовано відокремленість цієї юридичної конструкції від конкретного судді, який реалізує функції суду. Проявом цього є те, що в разі незгоди конкретного судді із рішенням більшості суддів він все одно має підписати судові рішення, а його позиція виділяється окремою думкою. Для характеристики суду в колегіальному складі як суб'єкта цивільного процесуального права можуть бути залучені й розглянуті всі аспекти суб'єкта права, у тому числі наявність ідентифікаційної властивості, правосвідомість, правові зв'язки тощо. Разом із тим, коли йдеться про суд як суб'єкт цивільного процесуального права, не можна абстрагуватись від конкретного судді, який здійснює правосуддя. Такий зв'язок безпосередньо проявляється через формування основних принципів та інститутів цивільного процесуального права.

Відмітні риси правосуб'єктності суду вищестоящої інстанції полягають в особливих підставах виникнення повноважень у конкретній справі, які стосуються перевірки винесеного нижчестоящим судом рішення, а не необхідності вирішення справи по суті.

Вказано на наявність особливих процесуальних гарантій належного здійснення правосуддя судом апеляційної та касаційної інстанцій, серед яких виділено умови, способи, організаційно-правові засоби, наприклад: специфічні організаційно-правові засоби, пов'язані із забезпеченням діяльності колегіального складу суду; можливість відхилення касаційної скарги на підставі її необґрунтованості; попередній розгляд справи у скороченому складі суду тощо.

Незмінність головного завдання суду на всіх стадіях цивільного судочинства – здійснення правосуддя, зумовлює розуміння суду єдиним суб'єктом цивільного процесуального права.

Доведено, що процесуальний статус суду при розгляді справи у суді першої інстанції і при розгляді справи у провадженнях щодо перегляду судового рішення співвідносяться як загальне та особливе. Специфіка розгляду справи у провадженнях щодо перегляду судового рішення, особливі вимоги до суду, що здійснює перегляд судового рішення, зумовлюють специфічні риси суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судового рішення. Тому суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій являють собою суд у широкому сенсі як суб'єкт цивільного процесуального права.

У підрозділі 2.3 «Суд як суб'єкт цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві» проаналізовано різноаспектні змістові характеристики суду як суб'єкта цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві.

Охарактеризовано завдання суду в непозовних провадженнях та процедурах (наказне провадження; окреме провадження; вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням судових рішень; судовий контроль за

виконанням судових рішень; провадження щодо оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу; провадження у справах щодо визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів; відновлення втраченого судового провадження), виходячи із загальноприйнятого підходу щодо визнання багатоманітності завдань діяльності суду, що передбачає не тільки вирішення спору про право, а й реалізацію інших гарантій прав і свобод людини. Завдання діяльності суду у наведених провадженнях та процедурах сформульоване з позицій реалізації інших (окрім вирішення спору про право) гарантій суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

Вказано на необхідність поширення багатоаспектного підходу до визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права у непозовних провадженнях та процедурах, попри принципово відмінні функції суду в них, порівняно із функціями у позовному провадженні. Певними винятками можна визначити наказне та окреме провадження, а також окремі провадження у справах щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Обґрунтовано тотожність складу елементів цивільного процесуального статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права у позовному провадженні та у розглядуваних провадженнях і процедурах. Наприклад, на цивільний процесуальний статус суду як суб'єкта цивільного процесуального права у розглядуваних провадженнях та процедурах поширюються такі загальні засади позовного провадження: диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність, гласність тощо. Певний виняток становлять лише наказне та окреме провадження, а також окремі процедури у справах щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Наукова полеміка щодо правової природи наказного провадження (зокрема, чи можна вважати відповідну діяльність суду правосуддям) на сьогодні є незавершеною. Вирішення справи у порядку наказного провадження може сприйматися як альтернатива правосуддю.

У Розділі 3 «Учасник справи та представник як суб'єкти цивільного процесуального права», який складається з чотирьох підрозділів, визначено та розкрито сутність і значення заінтересованої особи як суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасних людиноцентристських тенденцій у доктрині права.

У підрозділі 3.1 «Учасник справи у суді першої інстанції як суб'єкт цивільного процесуального права: сучасні ціннісні орієнтири» розроблено й викладено основні тези щодо сутності та значення учасника справи як суб'єкта цивільного процесуального права у суді першої інстанції.

Обґрунтовано системоутворюючий вплив інтересу учасника справи як матеріально заінтересованої особи щодо отримання належного судового захисту своїх прав – не тільки на перебіг провадження у конкретній справі, й у широкому сенсі – на розвиток цивільного процесуального права як галузі права

та законодавства, розвиток доктрини цивільного процесуального права. Такий підхід дозволив охарактеризувати матеріально заінтересовану особу як суб'єкт цивільного процесуального права і визначити ключовий (провідний) характер впливу матеріально заінтересованої особи на формування цивільного процесуального права загалом, як науки, галузі права, галузі законодавства, і на положення щодо суду та інших учасників судового процесу. Чинниками такого впливу є всі засади та інститути цивільного судочинства, але в першу чергу принципи цивільного процесуального права, процесуальні гарантії діяльності учасників судового процесу.

Визначення та реалізація прав суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин має здійснюватися на засадах врахування визначального впливу законного інтересу, зміст якого розкривається через певні прагнення у їх правовому значенні або у значенні позитивної юридичної відповідальності.

Процесуальні гарантії належного здійснення судочинства є наслідком функціонування суб'єкта цивільного процесуального права та найважливішим чинником формування процесуальної форми розгляду цивільних справ.

Категорія «учасник цивільного процесуального правовідношення» може бути об'єктом наукового пізнання із використанням наведених вище положень. Учасника цивільного процесуального правовідношення можна визначити правовою особистістю, яка знаходиться в нерозривній єдності з конкретною особою – її носієм.

Характеристика держави як суб'єкта цивільного процесуального права передбачає застосування підходу до виділення узагальненої форми встановлення відповідних правових властивостей. Обґрунтовано необхідність розглядати державу в цивільному процесі як суб'єкт цивільного процесуального права з позицій єдиного призначення її діяльності – служіння праву, забезпечення прав і свобод людини та інших цілей, визначених розумінням її як демократичної, соціальної, правової. Особою, яка виражає волю держави у конкретних процесуальних правовідносинах, є конкретна фізична особа, уповноважена на таку участь за законом. Отже, держава як учасник цивільного процесуального правовідношення представляється специфічною правовою особистістю. Указане стосується участі держави у цивільному процесі як сторони й у разі звернення на захист прав, свобод та інтересів інших осіб.

Зазначено, що процесуальна дієздатність є факультативним елементом процесуальної правосуб'єктності учасника судового процесу, оскільки відсутність дієздатності в особи у конкретному випадку не означає неможливість вважати її суб'єктом права. Указане впливає тільки на можливість особистої реалізації себе як суб'єкта цивільного процесуального права у відповідних правовідносинах.

У підрозділі 3.2 «Участь представника у суді першої інстанції» проаналізовано значення представника як суб'єкта цивільного процесуального права й надано його характеристику.

Самостійна процесуальна заінтересованість процесуального представника визначена основою для реалізації відповідних можливостей у процесі, самостійності прийняття рішень у межах наданих йому повноважень, його самостійності як учасника конкретного цивільного процесуального правовідношення. Це дає можливість застосування загального підходу щодо визнання багатоаспектного характеру суб'єкта цивільного процесуального права до характеристики представника. При цьому наголошено на необхідності виділення його процесуальної компетенції. Вказано на цільове призначення участі представника у цивільному процесі, що визначає напрям реалізації його процесуального статусу.

Вдосконалено науковий підхід щодо розмежування категорій: «можливості», «повноваження», «права та обов'язки» стосовно процесуального представника. Можливості процесуального представника обумовлені фактичним призначенням його у цивільному процесі як процесуальної фігури і юридично закріплюються категоріями «повноваження» і «процесуальні права та обов'язки». Сутність категорії «повноваження» розкривається у широкому й вузькому значеннях. У широкому значенні повноваження стосуються як повноважень на ведення справи взагалі, підставу наділення процесуального представника законом відповідними можливостями, так і повноважень щодо вчинення конкретної процесуальної дії. У вузькому сенсі повноваження мають сприйматися виключно як цільові права та обов'язки. Окремі можливості представника у процесі (наприклад, щодо ознайомлення із матеріалами справи) доцільно юридично фіксувати тільки за допомогою категорії «права та обов'язки».

Відсутність єдиного теоретичного підґрунтя у трактуванні процесуального представника, у тому числі і як суб'єкта цивільного процесуального права, обумовлює необхідність вирішення такої нагальної проблеми, як уточнення правових вимог до представника у цивільному процесі.

Однією з прогалин у правовому регулюванні участі представника у судовому процесі визначено недосконалість норм щодо закріплення права особи мати представника під час участі в окремих видах проваджень та процедур: відновлення втраченого судового провадження; вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів, посадових осіб; судового контролю за виконанням судових рішень.

Крім наведеного, актуальним напрямом подальших досліджень визначено опрацювання поняття «конфлікт інтересів» як підстави для неможливості представництва однією особою двох або декількох співучасників.

Підрозділ 3.3 «Учасник справи, представник як суб'єкти цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень» присвячено характеристиці учасника справи, представника як суб'єктів цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень.

Підхід з позицій багатоаспектності суб'єкта цивільного процесуального права (індивідуалізація, правова воля, сукупність правових відносин та правових зв'язків тощо) застосовується для характеристики учасника справи, представника у провадженнях щодо перегляду судових рішень із врахуванням специфіки завдань і процедур цих проваджень. Така специфіка впливає також на зміст усіх елементів цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Зокрема, звертається увага на права щодо: доповнення, зміни апеляційної скарги, приєднання до неї. Предметом мирової угоди, що укладається під час апеляційного провадження, не може бути предмет апеляційного оскарження, а може бути тільки предмет власне спору.

На основі дослідження учасників справи, представників як суб'єктів цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень виділено групу правових гарантій, спрямованих на забезпечення їх можливості учасника справи, представника бути суб'єктами вдосконалення галузі цивільного процесуального права. Дана група виокремлена на підставі виробленої наукою теорії права системи гарантій правової законності: політичних, соціально-економічних, ідеологічних, спеціальних (юридичних).

Усталену практику взаємовідносин суду та учасників процесу під час розгляду цивільних справ визначено вагомим чинником вдосконалення цивільної процесуальної форми. Свідченням тому є розвиток спрощених проваджень у цивільному судочинстві, оновлення певних його інститутів, таких як процесуальні строки, судові витрати тощо. Процесуальні засоби реалізації права на застосування способів альтернативного вирішення спорів мають забезпечувати ефективну реалізацію такого права не тільки до початку розгляду справи по суті, а й протягом усього розгляду справи, що становить перспективний напрям вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

У підрозділі 3.4 «Заінтересована особа у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкт цивільного процесуального права» розкрито зміст основних положень щодо участі заінтересованої особи у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкта цивільного процесуального права.

Особи, в інтересах яких здійснюються непозовні провадження та процедури, охарактеризовані як сторони у таких справах, хоча рішення суду, яке виноситься за наслідками їх розгляду, не визначає їх матеріальних прав та обов'язків. Стверджується, що заявників та заінтересованих осіб потрібно включити до кола суб'єктів цивільного процесуального права з визнанням певних особливостей, зумовлених цільовим призначенням проваджень та процедур. Зокрема, такі особливості полягають у відсутності матеріальної заінтересованості. Втім, їх слід винести в окрему підгрупу учасників справи, враховуючи участь у справі на захист власних інтересів.

Обґрунтовано доцільність доповнення існуючої класифікації осіб, які беруть участь у справі у порядку цивільного судочинства, за критерієм характеру інтересу. Додатковою підгрупою таких осіб потрібно виділити

учасників судового розгляду у непозовних провадженнях та процедурах, передбачених розділами 6–10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо). У зазначених провадженнях цих осіб доцільно іменувати заявниками та заінтересованими особами відповідно.

Наголошено, що ключовими питаннями у характеристиці суб'єкта цивільного процесуального права у непозовних провадженнях та процедурах є визначення: а) гарантій реалізації прав суб'єкта у непозовних провадженнях та процедурах; б) правового положення суб'єктів непозовних проваджень і процедур до виникнення відповідних цивільних процесуальних правовідносин. Для вирішення цих питань актуальним є науковий підхід щодо вирішення аналогічних проблем у позовному провадженні.

Відносини між судом та заінтересованими особами у непозовних провадженнях та процедурах охарактеризовані як цивільні процесуальні, оскільки їм притаманні структура та ознаки цивільного процесуального правовідношення. Виходячи з наведеного, запропоновано поширити процесуальні гарантії участі осіб у позовному провадженні також на діяльність осіб у цих провадженнях та процедурах.

Розділ 4 «Інші учасники судового процесу як суб'єкти цивільного процесуального права» складається з двох підрозділів і присвячений характеристиці інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права.

У підрозділі 4.1 *«Інші учасники судового процесу у позовному провадженні»* розглянуто й охарактеризовано інших учасників судового процесу у позовному провадженні на основі юридичної конструкції суб'єкта цивільного процесуального права.

Доведено, що посадові особи суду, внаслідок діяльності яких виникають юридичні цивільні процесуальні факти, складають у сукупності широке поняття суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Такими посадовими особами є суддя (народний засідатель), секретар судового засідання, судовий розпорядник. Вказано, що помічник судді не входить до поняття «суд як суб'єкт цивільного процесуального права», оскільки виконання помічником судді посадових обов'язків не передбачає виникнення процесуальних юридичних фактів. На цій підставі запропоновано виключити помічника судді з кола інших учасників судового процесу, визначених ЦПК України.

Юридична конструкція інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права аналогічна структурі інших суб'єктів та містить загальну і спеціальну частини.

Наголошено, що основою процесуальної правосуб'єктності секретаря судового засідання, судового розпорядника є їх компетенція як осіб, які

обіймають посади державної служби у суді і своєю діяльністю створюють процесуальні юридичні факти. Тому вказано, що секретаря судового засідання, судового розпорядника слід розглядати як суб'єктів цивільного процесуального права.

Свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, експерта з питань права потрібно розглядати у цивільному процесі як фізичних осіб із загальним статусом, але які на підставі визначених у законі обставин набувають спеціальний правовий статус і діяльність яких у суді має цільовий характер, що є основою їх процесуальної правосуб'єктності.

Особу, яка присутня в залі судового засідання під час відкритого розгляду цивільної справи, не можна вважати спеціальним суб'єктом цивільного процесуального права. Проте така особа постає суб'єктом цієї галузі права із загальної позиції як така, що має потенційну здатність впливати на її формування.

Діяльність експерта з питань права, свідка, експерта, спеціаліста, перекладача має формуючий вплив на гарантії його участі у справі, а отже, і на інститути цивільного судочинства. Тому правові гарантії визнано невід'ємним елементом зазначених суб'єктів цивільного процесуального права.

Залежно від характеру участі у судовому процесі (потенційної або реальної) суб'єкти цивільного процесуального права можуть бути поділені на дві групи: 1) учасників судового процесу (суд та працівники апарату суду, учасники справи та представники, інші учасники судового процесу); 2) усіх інших осіб, здатних вплинути на формування галузі цивільного процесуального права своєю діяльністю (наприклад, представники науки цивільного процесуального права, практичні працівники тощо). Наведена систематизація виходить із праворозуміння людини як центрального суб'єкта цивільного процесуального права.

Широке використання герменевтичного підходу до природно-правового праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права дозволило виявити ключовий вплив на визначення напрямів удосконалення засад діяльності інших учасників їх основних функцій, завдань діяльності, прав та обов'язків, а отже – статусу у процесі загалом.

Доведено, що визначення процесуальних прав експерта у галузі права має базуватися на забезпеченні його таких можливостей, як надання пояснень щодо висновку та участі у судовому засіданні. Незважаючи на участь у справі на боці однієї зі сторін, експерта у галузі права варто вважати незаінтересованою у результаті розгляду справи особою. Указане має враховуватися як відправна засада при подальшому регламентуванні його процесуального статусу, зокрема і щодо уточнення критеріїв допуску до участі у справі.

У підрозділі 4.2 *«Інші учасники судового процесу у провадженнях щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях і процедурах у цивільному процесі як суб'єкти цивільного процесуального права»* розкрито відмітні риси інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального

права у провадженнях щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях та процедурах у цивільному процесі.

Наголошено на наявності загальновідомої у юридичній літературі позиції про те, що лише деякі норми Розділу 1 «Загальні положення» ЦПК України поширюються на непозовні провадження та процедури, що пояснюється специфічними функціями, які виконує суд у таких провадженнях. Однак, це спричиняє істотні незручності при розгляді таких справ, нарікання як науковців, так і правозастосувачів. Характеристика інших учасників судового провадження щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях та процедурах як суб'єктів цивільного процесуального права здійснена на основі багатоаспектного підходу та з урахуванням функціональних особливостей досліджуваних проваджень і процедур. Зроблено висновок про подібність їх юридичної конструкції як суб'єктів цивільного процесуального права із такою у позовному провадженні.

Висловлено думку, що на відміну від діяльності експерта, діяльність суб'єкта публічної влади, який бере участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень, доцільно включити до адміністративної форми захисту суб'єктивних приватних прав. При цьому захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів здійснюється судом. Наведено аргументи на користь позиції вчених щодо недоцільності закріплення висновку суб'єкта публічної влади на виконання своїх повноважень самостійним окремим джерелом доказів у цивільному процесі. Вказано на спірність наукових позицій щодо доцільності закріплення у Цивільному процесуальному кодексі України процесуального статусу «фахівець у певній галузі знань», оскільки завдання, які виконує така особа, охоплюються компетенцією експерта, спеціаліста або органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, який бере участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України).

Зроблено висновок про недостатність закріплення основних гарантій належної участі інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях у процесуальному законодавстві, що заважає виробленню однозначної практики їх участі у судовому процесі. Основними недостатньо визначеними гарантіями виокремлено такі: розподіл обов'язків щодо доказування між учасниками справи; розподіл судових витрат, понесених заінтересованою особою у зв'язку із залученням указаних осіб до цивільного процесу; процесуальні строки, що мають бути застосовані у зв'язку із залученням та участю вказаних осіб у цивільному процесі; закріплення їх процесуальних прав, а також інші гарантії, які визначаються цивільною процесуальною формою щодо проваджень у суді першої та вищестоящих інстанцій.

Доведено доцільність поширення загальних положень цивільного процесуального законодавства щодо новітніх процесуальних інститутів (судові штрафи, електронні докази, забезпечення позову (заяви) та інші стосовно непозовних проваджень та процедур.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове вирішення наукової проблеми – визначення сутності і змісту суб'єкта цивільного процесуального права, формування його науково обґрунтованої концепції, виходячи з сучасної людиноорієнтовної парадигми праворозуміння. Основні результати дослідження знайшли відображення нижченаведених висновках:

1. Доведено системоутворююче значення природно-правових підходів, порівняно з позитивістськими, як при закріпленні змісту категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» у цивільному процесуальному законодавстві, так і при визначенні напрямів розвитку цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства, що обумовило визнання ключової ролі даної категорії у вивченні та пошуку напрямів розвитку цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства. Зміст зазначеної категорії як правової індивідуальності суб'єкта цивільного процесуального права розкривається через притаманні цьому суб'єкту властивості.

2. Визначено засади подальшого вдосконалення положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права: розвиток природно-правових підходів у юридичних наукових дослідженнях проблематики суб'єктів цивільного процесуального права; вдосконалення правових гарантій належної участі у цивільному процесі суб'єктів цивільного процесуального права. У цьому зв'язку принципового значення набуває співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві. Принцип верховенства права є базовим щодо визначення цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Значення позитивістського підходу у врегулюванні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права зумовлюється публічно-правовою природою цивільного процесуального правовідношення, необхідністю існування та реалізації цивільної процесуальної форми здійснення правосуддя. Суб'єкт цивільного процесуального права можна вважати інститутом цієї галузі права, оскільки йому притаманні як усталені, загальні ознаки інституту права, так і специфічні: характер норм, засади визначення, засоби впливу на об'єкт правового регулювання.

3. Суб'єкт цивільного процесуального права визначено як сукупність правових властивостей людини, що існують об'єктивно і можуть бути реалізовані у цивільних процесуальних правовідносинах. Визначення динамічного аспекту суб'єкта цивільного процесуального права передбачає врахування існування правової можливості набуття статусу учасника цивільного процесуального правовідношення, у зв'язку з чим виділяються два етапи трансформації статусу суб'єкта: як особи, яка потенційно може вступати

у цивільні процесуальні правовідносини та учасника цивільних процесуальних правовідносин. Побудова конструкції суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє врахувати і відтворити у кожному з аспектів (властивостей) суб'єкта цивільного процесуального права специфіку правової природи та соціального призначення кожного з учасників цивільного процесу, виходячи на вищий рівень правового узагальнення. Застосування системно-функціонального підходу дозволило визначити коло таких властивостей: індивідуалізація; правова воля; сукупність правових відносин та правових зв'язків; правова свідомість; активний характер «творення» і застосування права; соціально-правова цінність; правосуб'єктність.

4. Юридична конструкція суб'єкта цивільного процесуального права передбачає виділення її загальної та спеціальної частини. Загальна частина містить положення щодо прав та свобод людини. Спеціальну частину визначають елементи, що відображають специфіку конкретних суб'єктів цивільного процесуального права: функціональне призначення конкретного суб'єкта або мета, заради якої він існує (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду); громадянство; правові гарантії діяльності; структура правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Вплив розвитку доктрини цивільного процесуального права на формування теорії суб'єктів цивільного процесуального права зумовлюється: тісним взаємозв'язком суб'єкта цивільного процесуального права як його інституту з іншими інститутами цивільного процесуального права; значенням суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючої категорії щодо доктринальної основи цивільного процесуального права. Напрямами такого впливу є: основні положення щодо цілей діяльності суб'єктів цивільного процесуального права; елементи, що безпосередньо характеризують вказаних суб'єктів; елементи правового статусу суб'єктів цивільного процесуального права. Разом з тим категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» належить важлива роль у формуванні галузі цивільного процесуального права як ключовому поняттю, що лежить в її основі, впливаючи на всі засади та інститути цивільного процесуального права.

5. Обґрунтовано підхід щодо доцільності визначення структури цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, яку складають такі компоненти: цивільні процесуальні норми; цивільна процесуальна правосуб'єктність; принципи цивільного процесуального права; цивільний процесуальний статус учасника цивільного процесуального правовідношення (процесуальні права та обов'язки (повноваження)). Гарантією належної реалізації цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права є позитивна цивільна процесуальна відповідальність як обов'язок належного використання процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Основою процесуальної правосуб'єктності суб'єкта цивільного процесуального права визначено виконувану ним функцію у цивільному процесі (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду).

6. Специфіка правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права обумовлюється визначенням його, з одного боку, суб'єктом здійснення правосуддя, а з іншого – врахуванням його індивідуалізації у сукупності правових властивостей людини як суб'єкта права. Цивільний процесуальний статус суду у позовному провадженні та такий статус у провадженнях щодо перегляду судового рішення співвідносяться між собою як загальне і спеціальне, що обумовлює єдність суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Позиція більшості суддів у колегії суддів відображає правосвідомість суду як суб'єкта цивільного процесуального права у конкретному випадку. Прирівняння на підставі закону позиції частини колегії суддів до позиції суду у цивільному процесуальному правовідношенні у конкретній справі є формальним критерієм визнання суду суб'єктом цивільного процесуального права. Рішення суду визначено об'єктом цивільного процесуального правовідношення у вузькому (рішення суду з процесуальних питань) та широкому (рішення суду як з процесуальних питань, так і по суті справи) розумінні. Винятком є службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини, в яких спеціальним об'єктом визначено реалізацію правових гарантій інших учасників судового процесу.

7. Попри принципово відмінні функції суду у провадженнях та процедурах, передбачених розділами 6–10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо), положення щодо визначення його як суб'єкта цивільного процесуального права зберігають актуальність. При цьому специфіка правового статусу суду у таких провадженнях визначається його функціями, статусом як органу публічної влади.

8. Наголошено, що характеристика юридичної особи, держави як суб'єкта цивільного процесуального права передбачає виокремлення узагальненої форми суб'єкта цивільного процесуального права у його інституціональному аспекті. Така узагальнена форма має містити елементи суб'єкта права, які притаманні всім суб'єктам цивільного процесуального права: правосуб'єктність, процесуальні права та обов'язки, гарантії процесуальних прав.

9. Характеристика процесуального представника передбачає застосування загальної конструкції суб'єкта цивільного процесуального права. Попри похідний характер правосуб'єктності представника від правосуб'єктності довірителя, його слід вважати самостійним суб'єктом цивільного процесуального права, оскільки складові його юридичної конструкції як суб'єкта цивільного процесуального права характеризуються самостійним змістом.

10. Статус заінтересованої особи у непозовних провадженнях та

процедурах є подібним до статусу сторони у справах позовного провадження. На відміну від сторони, у зверненні заінтересованої особи відсутня вимога до протилежної сторони, а наявна лише вимога, спрямована до суду. Наявність усіх інших ознак сторін стосовно вказаних осіб визначає їх процесуальну правосуб'єктність у вказаних справах, створює підстави для виділення щодо них право- та дієздатності у вказаних провадженнях. Такий підхід дозволяє застосувати в її характеристиці визначену юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права щодо складу властивостей (аспектів) та елементів.

11. Класифікація інших учасників як суб'єктів цивільного процесуального права здійснена з урахуванням мети їх участі у цивільному процесі. За вказаним критерієм такі учасники поділені на дві групи: які діють на підставі компетенції (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, народний засідатель); які діють на підставі поєднання загального та спеціального правових статусів (особи, які сприяють здійсненню правосуддя). Особи, які сприяють здійсненню правосуддя, діють на основі поєднання загального правового статусу людини та спеціального правового статусу, що відображає їх громадянський обов'язок (наприклад, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач), або ж на договірних засадах діяльності (наприклад, експерт з питань права). Основним критерієм розмежування участі у цивільному процесі суб'єкта публічної влади для подання висновку на виконання своїх повноважень та експерта слід вважати мету й результати діяльності вказаних осіб. Метою участі у цивільному процесі суб'єкта публічної влади є захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, а метою участі експерта – сприяння у здійсненні правосуддя. Результатом висновку суб'єкта публічної влади є судження, а результатом висновку експерта – фактичні дані.

12. Правовідносини, що виникають при здійсненні проваджень, передбачених розділами 6–10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо), слід вважати цивільними процесуальними правовідносинами, оскільки вони цілком відповідають як ознакам таких відносин, так і аналогічні за своєю структурою. Внаслідок цього актуальною є проблематика поширення загальних положень, викладених у розділах 1, 3 Цивільного процесуального кодексу України, на здійснення цих проваджень, з урахуванням специфіки їх призначення.

13. У разі оплатної участі іншого учасника судового процесу у судовому процесі на підставі укладеної із заінтересованою особою угоди має місце його юридична відповідальність і перед заінтересованою особою. Питання відповідальності може порушуватись судом за результатами розгляду справи одночасно із винесенням рішення у справі і оформлюватись окремим пунктом

резолютивної частини судового рішення.

14. Запропоновано конкретні зміни до чинного процесуального законодавства:

– з метою визначення у ЦПК України строків, на які здійснюється зупинення провадження у справі у випадку звернення сторін до проведення медіації під час судового провадження, необхідно внести зміни до частини 1 статті 251 ЦПК України, зокрема, пункт 5 після слів «врегулювання спору за участю судді» доповнити словами:

«звернення сторін до проведення медіації»;

– з метою посилення гарантій забезпечення належного виконання своїх процесуальних обов’язків іншими учасниками судового процесу необхідно внести зміни до частини 1 статті 264 ЦПК України, доповнивши її пунктом 9, який викласти у такій редакції:

«чи є підстави для відшкодування учаснику судового процесу збитків, завданих неналежним виконанням іншим учасником судового процесу своїх процесуальних обов’язків»;

– з метою уточнення законодавчого закріплення завдання суду відповідно до реально виконуваних ним завдань необхідно внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», статтю 2 якого доповнити реченням такого змісту:

«У випадках, передбачених законом, суд реалізує інші гарантії прав і свобод людини»;

– з метою виключення помічника судді з кола інших учасників судового процесу необхідно внести зміни до ЦПК України:

а) у статті 65 слова «помічник судді» виключити;

б) статтю 66 виключити.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографія

1. Рябченко Ю. Ю. Суб’єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.

наукові праці, опубліковані у наукових фахових виданнях України

1. Рябченко Ю. Ю. До питання вдосконалення правового регулювання участі представника в цивільному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 11. С. 76–81. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/riabchenko_11.pdf.

2. Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 2. С. 12–15.

3. Рябченко Ю. Ю. До питання ролі суду у встановленні обставин у справах за позовами на захист прав невизначеного кола осіб. *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 49–54.

4. Рябченко Ю. Ю. Проблеми правового регулювання складу суду при розгляді справ окремого провадження у зв'язку із проведенням судової реформи. *Правова просвіта*. 2016. № 1. С. 187–193. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/1_2016/27.pdf.

5. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення верховенства права як основоположного принципу цивільного судочинства і співвідношення його з принципом законності. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 1. С. 72–76.

6. Рябченко Ю. Ю. Вимоги до судового представника в контексті судової реформи та з урахуванням реалізації засад «електронного правосуддя». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 65–68.

7. Рябченко Ю. Ю. Розвиток процесуальних гарантій участі представника в цивільному судочинстві з урахуванням реалізації засобів «електронного правосуддя». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 92–95.

8. Рябченко Ю. Ю. Вдосконалення процесуального статусу сторін у контексті розвитку медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 132–135.

9. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. *Правова просвіта*. 2017. № 11. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf.

10. Рябченко Ю. Ю. Юридична відповідальність та процесуальний статус особи: окремі проблеми співвідношення. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 1. С. 74–78.

11. Рябченко Ю. Ю. Законний інтерес і процесуальний статус: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 57–60.

12. Рябченко Ю. Ю. Компетенція суду як основа процесуального статусу судді в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 121–123.

13. Рябченко Ю. Ю. Конституційні та адміністративно-правові засади участі у цивільному судочинстві інших учасників цивільного процесу як основа їх процесуальної правосуб'єктності. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 70–74.

14. Рябченко Ю. Ю. Особи, які беруть участь у справі: окремі проблеми визначення та законодавчого закріплення. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 87–91.

15. Рябченко Ю. Ю. Представник та його повноваження у справах за участі суб'єктів публічної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 163–166.

16. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти, які надають суду консультаційну допомогу під час розгляду і вирішення справи: проблемні питання визначення та

законодавчого закріплення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29. Т. 1. С. 124–126.

17. Рябченко Ю. Ю. Захист судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: питання вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 94–97.

18. Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. *Правова просвіта*. 2018. № 7. URL: <http://www.pravo.nauka.com.ua/?op=1&z=53>.

19. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 4. С. 72–76.

20. Рябченко Ю. Ю. Правові властивості людини як методологічне підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 74–76.

наукові праці, опубліковані у зарубіжних наукових виданнях

1. Рябченко Ю. Ю. Процесуальний статус учасників цивільного процесу: сучасний стан наукової розвідки. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6 (16). С. 148–152.

2. Рябченко Ю. Ю. Особенности функций суда в отдельных видах производств и процедур в гражданском процессе. *Legea și viața*. 2016. № 1/3. С. 88–92.

3. Рябченко Ю. Ю. Професійний характер правової допомоги як критерій визначення меж виключних повноважень адвоката в цивільному судочинстві щодо її надання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6/2. С. 150–154.

4. Рябченко Ю. Ю. Проблематика определения категорий «субъект права», «участник судебного процесса» в национальной правовой доктрине. *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 91–96.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Рябченко Ю. Ю. Перспективи розвитку основних засад та інститутів цивільного судочинства у світлі судової реформи 2016 р. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine*: International Scientific Practical Conference (Sandomierz, January 27–28, 2017). Р. 87–90.

2. Рябченко Ю. Ю. Розвиток гарантій реалізації прав сторін щодо застосування медіації у цивільному судочинстві. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 657–659.

3. Рябченко Ю. Ю. Окремі особливості визначення органу державної влади як учасника цивільного судочинства. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 24 листоп. 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 142–144.

4. Рябченко Ю. Ю. Результат взаємодії сторін цивільного процесуального правовідношення як основа визначення його об'єкта. *Актуальні проблеми судового права*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 128–130.

5. Рябченко Ю. Ю. Теоретичні проблеми визначення секретаря судового засідання як учасника судового процесу. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 трав. 2018 р.). Київ: Юрінком, 2018. Т. 2. С. 246–247.

6. Рябченко Ю. Ю. Помічник судді як учасник цивільного процесуального правовідношення: проблематика визначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 596–598.

7. Рябченко Ю. Ю. Судовий розпорядник як учасник судового процесу: окремі проблемні питання визначення. *Актуальні проблеми публічного та приватного права*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 трав. 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 77–79.

8. Рябченко Ю. Ю. Процесуальні гарантії реалізації процесуальних прав учасників процесу, що реалізуються у зв'язку із встановленням обставин справи. *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 лип. 2018 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 17–19.

9. Рябченко Ю. Ю. Рішення суду як засіб застосування судом норми права при здійсненні правосуддя. International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and Poland» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018). Stalowa Wola: «Baltija Publishing», 2018. Volume 6. P. 20–22.

*опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

1. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права як багатоаспектне явище в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland*: Collective monograph. Volume 2. Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 335–360.

АНОТАЦІЯ

Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;

міжнародне приватне право. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2019.

Дисертація є одним з перших в українській правовій науці комплексних досліджень, у якому вирішено наукову проблему формування доктринальних засад суб'єкта цивільного процесуального права.

У роботі розкрито сутність суб'єкта цивільного процесуального права як категорії, в якій відображено правові властивості людини, що в підсумку підкреслює висхідний характер соціально-правової цінності суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах. З урахуванням сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині надано авторське визначення поняття «суб'єкт цивільного процесуального права». На підставі наведених засад побудовано юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права. Надано загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, визначено його структуру.

Окреслено напрями вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства, що стосуються правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права, гарантій участі зазначеного суб'єкта у судовому процесі.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт цивільного процесуального права, верховенство права, парадигма, права людини, природне право, позитивне право, учасник судового процесу, суд, заінтересована особа, цивільний процесуальний статус.

АННОТАЦИЯ

Рябченко Ю. Ю. Субъект гражданского процессуального права в современной парадигме права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2019.

Диссертация является одним из первых в украинской правовой науке комплексным исследованием, в котором решена научная проблема формирования доктринальных основ субъекта гражданского процессуального права с учетом современных тенденций его развития, необходимости переосмысления соотношения естественно-правового и позитивистского подходов в правовом регулировании правового статуса указанного субъекта с учетом формирования в современной юридической доктрине человекоориентированной парадигмы правопонимания.

В работе всесторонне изучена сущность природы субъекта гражданского процессуального права как многоаспектного явления; с учетом теоретических положений, касающихся субъекта права в современной правовой доктрине, дана общая характеристика гражданского процессуального статуса субъекта гражданского процессуального права, определена его структура;

проанализированы особенности правового статуса отдельных субъектов гражданского процессуального права, исходя из выполняемых ими функций в процессе.

Раскрыта сущность субъекта гражданского процессуального права как категории, в которой отражены правовые свойства человека, что в итоге подчеркивает восходящий характер социально-правовой ценности субъекта в гражданских процессуальных правоотношениях. С учетом современных ценностных ориентиров в правовой доктрине предоставлено авторское определение понятия «субъект гражданского процессуального права».

Установлены основные свойства, определяющие суть субъекта гражданского процессуального права: индивидуализационность, правовая воля, совокупность правовых отношений и правовых связей, правовое сознание, активный характер «созидания» и применения права, социально-правовая ценность, правосубъектность. На основе указанного построена юридическая конструкция субъекта гражданского процессуального права, позволяющая учесть и воспроизвести в любом из аспектов (свойств) указанного субъекта специфику правовой природы и социального назначения каждого из участников гражданского процесса.

Указаны ключевые направления развития и факторы влияния доктрины гражданского процессуального права на формирование теории субъекта данной отрасли права.

Определена структура гражданского процессуального статуса субъекта гражданского процессуального права: гражданские процессуальные нормы, гражданская процессуальная правосубъектность, принципы гражданского процессуального права, гражданский процессуальный статус участника гражданского процессуального правоотношения (процессуальные права и обязанности (полномочия)).

Сформулировано положение о соотношении принципов верховенства права и законности в гражданском процессуальном праве с приоритетом принципа верховенства права при характеристике гражданского процессуального статуса субъекта гражданского процессуального права.

Определены теоретические основы дальнейшего совершенствования положений относительно субъекта гражданского процессуального права.

Исследовано влияние правового статуса материально заинтересованного лица на формирование гражданского процессуального права как науки, отрасли права, отрасли законодательства, и на положения относительно суда и других участников судебного процесса.

Очерчены направления совершенствования действующего гражданского процессуального законодательства, касающиеся правового статуса субъекта гражданского процессуального права, гарантий участия указанного субъекта в судебном процессе.

Ключевые слова: субъект права, субъект гражданского процессуального права, верховенство права, парадигма, права человека, естественное право,

позитивное право, участник судебного процесса, суд, заинтересованное лицо, гражданский процессуальный статус.

ABSTRACT

Riabchenko Yu. Yu. The subject of law of civil procedure in the modern paradigm of law. – The manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Law: Specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2019.

Thesis is one of the first complex researches in Ukrainian legal science, in which the scientific problem of forming the doctrinal principles of the law of civil procedure subject is solved.

The dissertation reveals the essence of the law of civil procedure subject as a category, which reflects the legal properties of a person, which in the end emphasizes the ascending nature of the socio-legal value of the subject in civil procedural legal relations. Given the contemporary value orientations in the legal doctrine author's definition of the concept of «law of civil procedure subject» was provided. On the basis of the above principles, the legal structure of the law of civil procedure subject was constructed. The general characteristic of the civil procedural status of the law of civil procedure subject is given, its structure is determined.

The directions of improvement of the current civil procedural legislation are outlined: the legal status of the subject of law of civil procedure; guarantees of participation of subject of the law of civil procedure in the court proceeding.

Key words: subject of law, subject of law of civil procedure, rule of law, paradigm, human rights, natural law, positive law, participant in court process, court, interested person, civil procedural legal status.